„Bohemistyka” 2020, nr 1, ISSN 1642–9893

Ivo HARÁK
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně

DOI: 10.14746/bo.2020.1.4

Jubilující básnířka Karla Erbová

Keywords: Czech literature, poems, poetic style, Karla Erbová
Klíčová slova: česká literatura, básně, poetický styl, Karla Erbová

Abstract

Ivo Harák is paying attention to her latest collections of poetess Karla Erbova. This authoress celebrated 85 years of his life this year. In the full work of your work. Which is also known to readers abroad, for example, in Poland. Author seeks to capture the spiritual roots and the gradual transformation of the poetry of the jubilant poetess.

Ivo Harák věnuje ve své studii pozornost posledním vydaným sbírkám básnířky Karly Erbové. Tato spisovatelka letos oslavila 85 let svého života. A to v plné práci na svém díle. Které je známé také čtenářům v zahraničí, například v Polsku. Autor se snaží postihnout především duchovní kořeny a postupnou proměnu poezie jubilující básnířky.

Karla Erbová se jako Karla Fremrová narodila 30. dubna 1933 v Plzni, svoji prvotinu vydala v roce 1966 jako Karla Papežová (Jirásek 2008, s. 98). Mohlo ba mělo by se říci, že takové dlouhé přebývání ve světě psaného slova si věru zaslouží halasné oslavy: Nicméně víme přece, že všechna světská sláva polní trávou jest (tedy i ta zamlčená) – a první mrazíky ji srovnají do podoby hlíny. Pod niž se nakonec vejdou i marné nominace na Literu za poezii, Státní cenu za literaturu… Ale také občasná uznalá ocenění kritiků (svázaných většinou s oním *městem na soutoku řek*, tedy Plzní) či kolegů básníků (z nichž vedle generačního souputníka Josefa Hrubého jmenujme mladšího Milana Hrabala a ještě mladšího Milana Šedivého). A také vděk rodného města, které *svoji básnířku* svede oceniti například hned několikráte Cenou Bohumila Polana. A sluší se také říci, že poezie

Karly Erbové není neznáma ani v Polsku – ani například v Bulharsku. Ostatně to, co zůstává a mělo by být viděno, jsou především knihy: básnické sbírky, od nichž si paní Karla občas odskočí ku próze (zhusta ego-dokumentární).

Čímž nechci říci, že by uznalé a chápající recenze nemohly otevříti cestu příštím čtenářům. Jenom vím a tvrdím, že v tomto případě platí dávná pravda (již si co mantru říkám i nad přítomným spisováním): Nechť je primární literatura vždycky závažnější té sekundární; veškeré mudrování recenzentů nikdy nenahradí stýkání a potýkání se s *krátkými řádky.*

Snad mne k tomu opravňuje tvrzení, jež jsem byl kdysi proslovil. Tvrzení, pravda, poněkud drzé: pokud je adresujeme dámě. Tedy drzé v případě, nejsme-li si jím úplně tak jisti a není-li v našich ústech nezáludnou, nedvojsmyslnou pravdou. Pravil jsem totiž: „Karla Erbová zraje jako víno" (Harák 2013, s. 6). Za oporu mi sloužilo konstatování hodnotící místo naší básnířky v kontextu a vývoji veršového typu jí rozvíjeného:

> Až bude někdo jednou po M. Červenkovi sledovat další vývoj novočeského volného verše, jistě bude muset Karlu Erbovou přiřadit k jeho mistrům; k těm, kteří vědí, že není a nesmí být náhražkou verše vázaného těm, kdož nesvedou rýmovat a přesně rytmovat text, anobrž jest a musí býti vědomou a zákonnou volbou skutečného tvůrce. Vědomého si nezbytnosti vnitřní logiky jeho organizace (Harák 2013, s. 7).

Tehdy jsem si uvědomoval, že tvořit znamená: držet otěže svého psaní pevně v rukou. A nedat z nich nic, o čem nejsem přesvědčen, že jsem v tom přítomen cele a beze zbytku, že jsem nepovolil ve svém soustředění, v kázni tvarové i motivické. Tvořit je tedy – ne popisovat papír slovy, ale vždy nově a jinak zvát čtenáře ke spolubytí skrze řeč a v básni.

Pět dalších básnických sbírek Karly Erbové ocitlo se mezitím na mém stole – nemyslím však, že bych na svých soudech musel cokoli podstatného opravovat. To ovšem nemá býti chlubením, leč svědectvím o básnířčiných kvalitách uměleckých. O schopnosti proměny stejně jako trvání. Budu tedy ještě jednou nesalonní a dodám: …věku navzdory.

S vědomím, že ve svých tvůrčích počátcích patřila k takzvané druhé vlně poezie Května (k tomu viz například Novotný 2002/2003, 2003, 2005/2006, 2008), k básnířkám jako Vlasta Dvořáčková a Jana Štroblová, s nimiž ji spojuje příklon ke stylu nenápadné a nevtíravé filozofické rozpravy. Postupně však svůj tvůrčí záběr rozšířila jednak o kvality mluvené řeči, její metaforiku, rytmus i expresivitu na straně jedné, na té druhé o hloubku filozofických reflexí, které ovšemže nevyrůstají ze vzduchoprázdna, ale jsou ukotveny jak v básnické transformaci osobního existenciálního prožitku, tak také v rozličných vrstvách, z nichž bere svoji mízu evropská kultura. Pokud jsem pro to už před lety (Harák 2013, s. 8) přiřazoval Karlu Erbovou k linii halasovsko-holanovské, upřesňuji nyní, že právě pro ono *obvrstvování* má naše básnířka blíže spíše ke druhému z tvůrců, kteří jí dali jméno. A ještě něco (čehož si povšiml Vladimír Novotný 2003, s. 43–45): právě z oné nezbytné potřeby základů, na nichž Erbová staví, vychází její aktualizované variace *básnických epištol* (které známe už z antiky). Tedy (na studiu biografického materiálu založených, ne však závislých) dopisů ve verších: tematizujících jednostejně osudy i dobu pisatelovu (či adresátovu) jako (per analogiam, zprostředkovaně: čtenářovým vědomím a svědomím) naši přítomnost. Tyto lyrické povahové drobnokresby, tato elektrizující prolnutí malých dějin s těmi velkými si říkají o obsáhlejší pojednání.

Ačkoli se dané inspirace nezříkáme, budeme se v našem textu obsáhleji věnovati spíše dalším signifikantním rysům, které jsme vypozorovali při probírce posledních (pěti) vydaných opusů Karly Erbové.

Hned úvodní verše sbírky *Kdosi* (Erbová 2013) mne překvapily úporností a úsporností, osekáváním materiálu na nezbytně nutné. Na ono minimum, které ještě vztáhne verš k předmětnému světu a učiní jej představitelným. Přičemž jsem musel konstatovat, že ona ne-doslovenost má v textu také funkci rytmotvornou: celek vyvstane teprve spojením významově si sice blízkých, leč syntaxí oddělených promluv. Na čtenáři je uhadovat, nakolik může souviset například líčení krajiny s vnitřním stavem mluvčího (Erbová 2013, s. 7).

Kompaktní rytmus nese čtenáře (někdy ku jeho škodě – tedy pokud si nepovšimne oněch *rozdílů*) přes stylové odlišnosti, přes rozpětí od vznešeného (Saint-Michel) k „auzláku" (Erbová 2013, s. 12), od zaříkávání prázdnoty (*Tma ve tmě Tma*; Erbová 2013, s. 9) po ozvěny středověké milostné poezie (*V zahradách zelení odělo se dřevo*; Erbová 2013, s. 9), od invenčních obrazů[1] po básnické parafráze lidových rčení.

Někdy přece jen klopýtneš o slovní spojení, které by si zasloužilo přesnější konkretizace – nebo ironického nadhledu: takovým je mi „Pravdivé jádro | kolem poezie" (Erbová 2013, s. 14). Jako čtenář přiznávám, že se mi lépe realizují úseky věcně či krajinně (stejně jako časově) konkretizované. V nichž se abstraktní zhmotňuje jako důvěrně známé – tady a teď poprvé viděné: „Ticho jak stožár nad opuštěným hřištěm" (Erbová 2013, s. 22). A ty víš, že hřiště přece musí být *lhotákovsky* opuštěné, aby byli nepřítomní (lidé) o to více přítomni v tom, co zde po sobě zanechali. Toť umění in nuce.

Svedu také ocenit synestetičnost, jimiž do básnění Karly Erbové prosvítá trvalý zájem o hudbu i výtvarné umění – domnívám se, že také ona přispívá k působivosti veršů, které se tak stávají snáze přístupnými: pokud je necháme rezonovat počitky našich smyslů a také naší obeznámeností s uměleckou tradicí.

A pokud se sami sebe zeptáme, zdali ona neodumírá také s námi: ne jen s naší bytostí, ale zejména s naší kulturou a naší duší: okoralou, dýchavičnou, mrtvou vlastně už zaživa. S naší řečí. Vyprazdňovanou nedomýšlením do důsledků: Architektura, hudba, výtvarné umění – a poezie: jako téma, svědek pádu, vědomí nedostatečnosti slova, svědek, přítel, živoucí paměť i poslední záchrana.

Pokaždé je to nemálo podobná, ne-li stejně truchlivá kumštýřská historie, ačkoli jednou psaná v řeřavé konfrontaci s bezohlednými mocichtivými bytostmi, podruhé v mnohem méně škaredé ražbě jako hold hudbymilovnému všehomíru, konečně napotřetí je to příběh šílené marnosti a marného šílenství aneb epistolární obraz světa,

[1] Například přenáší-li objevně vlastnosti subjektu na tímto užívaný objekt: „Z překvapeného okna na to hledí člověk" (s. 18).

v němž se stáváme blázny proti své vůli, a i ta vůle je tuze bláznivá a ještě víc choromyslná.

– sbírkou Večery s koroptví[2] se tak ocitá „básnířka […] na trojsměrném rozcestí očekávajícím umělce v minulosti, současnosti i budoucnosti" (Novotný 2014, s. 58).

Řekněme, že se tu básnířka pokouší vyhmátnout podstatu líčené bytosti tak, že o ní promlouvá toliko nepřímo. A s humorem dosud spíše skrývaným (největším trestem pro básníka je býti *školskou látkou*), s citem pro významy jednotlivých slov a jejich jemné odstínění (zdánlivá naivita Goethovy matky dodává teprve jejím dopisům na průkaznosti).

Problém mám s místy, která mi místo materie nabízejí její vlastnosti (naštěstí takových není mnoho) – navíc konvenčně podané:

> Stále se budeš vracet domů
> Šťastný i hořce unavený
> abys nám duši rozezněl.
> (Erbová 2014b, s. 22)

Zde mi schází ona překvapující přesnost, v níž je ve stavu obsažen děj, ve statickém drama: Požár bledne do sieny (Erbová 2014b, s. 22). Anebo takový „barokní lustr svítání" (Erbová 2014b, s. 23)! – rotreklovská trojčlenná genitivní metafora se tím, jak zdánlivé klišé „zvěcní", dožaduje platnosti symbolné. Čas a prostor se vzájemně prostupují. Anebo jinde „Na schodech rosou zvlhal mech" (Erbová 2014b, s. 25). Místo se intimizuje opakováním děje. Umíme si je vybavit nejen v jeho podobě, ale také v časové posloupnosti proměn. Docela nenápadně „jsme vtaženi". A přemýšleli jste už někdy nad tím, jaké to je – být Měsícem? a dívat se na Zemi „stále stejnou tváří"?

Ne jen takováto jemná intelektuální subverze mne v dané sbírce zaujala; neb jsem byl přinucen povšimnout si také onačejší práce s prostředky rytmickými: umně rozestřené sítě sporadických rýmů

[2] Erbová 2014 – první a druhý oddíl (věnovaný Dvořákovi) pocházejí z půle let osmdesátých; třetí oddíl sbírky – Vincent – byl dopsán později.

například. A také hudebnosti některých pasáží, hudebnosti školené snad až českou modernou:

proč se vlastně chvěji
jak u nás v mlhách rozespalý splav
když marné touhy jejich prašných cest
do studny hudby mé
se teskně naklánějí?
(Erbová 2014b, s. 31)

Erbová dokázala, že to zná a zvládne; nemá však zapotřebí napodobovat poezii Březinovu. Spíše se takto blíží Dvořákově pre-impresionistické hudbě. Možná kontrastně k Vincentovu šílenství – a Theově rozumářsky přesné ironii: „Naše peněženky to vidí docela jinak" (Erbová 2014b, s. 56). Jsou tedy velcí nejzřetelněji přítomni tím, „jak všude překážejí" (Erbová 2014b, s. 44)?

Původně jsem se ke každé z knih chystal říci, co nového v nich nacházím. Jenomže si uvědomuji, že mnohé vznikaly už před drahnými lety; a řada textů byla již dříve otištěna časopisecky nebo jako bibliofilie. Tedy: nacházím nově? objevuji si pro sebe? …čím jsem zasažen? Nebo si daleko spíše ozřejmuji to, co už jsem byl četl jinde a dříve a – přehlédl? Pokud tedy o sbírce *Mrtvému zimník* (Erbová 2014a) pravím, kolik že apelativnosti, vlastně touhy po spolubytí, vzájemné lidské komunikaci v ní nalézám, vlastně jsem si jenom povšiml jiného modelového čtenáře, jenž je nyní – proti předchozímu opusu (v němž byl projektován dovnitř textu) – rovnou jmenován nadpisem. A také explicitní chvály umění a vize umělcova osudu (včetně vědomí a svědomí). Namoutě si říkám, zda už té vznešenosti není příliš?! – i kdepak: vždyť on ten kumštýř není než: „Andílek s rozeklaným kopytem" (Erbová 2014a, s. 6).

Snad aby si příliš nemyslel. Snad i proto tu mimo a nad (slovem, tvorbou, životem) stojí vždy něco vyššího, co vede a řídí a naplňuje. Ten, kdo naslouchá i promlouvá není než ozvučnicí. Jen aby byl z dobrého, poctivého dřeva…

Svou báseň nech dívat a žasnout
jak sama uzná

Ustup
Tvůj podpis není důležitý
neboť jsi poskytl tvou ruku
která držela pero
(Erbová 2014a, s. 11)

Tedy: poezie jako jemné vanutí Ducha? S těžknoucími křídly tradice (holanovské): „Někteří si ji přivedou zpátky od řeky Léthé" (Erbová 2014a, s. 17; jde o narážku na Holanovou *Noc s Hamletem*).

Nad soudržností předlouhých básnických oslovení – rad jsem si uvědomil, nakolik je tato kompaktnost vytvořena ze vzájemných vazeb časoprostorových; i z toho, jak jsou jednotlivé verše nasyceny duchovní tradicí, literárními transpozicemi dávných mýtů i dřevní látky. Proti takto podstatnému stojí všechna vnějškovost současné civilizace, její nedostatečnost mravní, problémy sociální, vyprazdňování kultury v pouhý kult – tedy i proměna slov ve vatu a výplň. V místě expresivním a existenciálně vypjatém si na své přijde dokonce i nápodoba české beatnické poezie let šedesátých (či jejích pozdějších undergroundových ozev – viz s. 32). A jinde – v postmoderní parafrázi starozákonní oběti a křesťanského mýtu: „beránek – syn ovcí" (Erbová 2014a, s. 37) se opéká na ohni *z petic.* Možná kontrastně ku poněkud staromilskému poznání:

Dobře nám tak –
když neumíme
buď sáhnout nad sebe
anebo ve vichřicích
na vlastních nohou stát
a za svým vlastním srdcem.
(Erbová 2014a, s. 42)

Samozřejmostí je srozumitelnost prostá rytmických i výrazových schválností; jimiž se dnes tak často zastírá vnitřní vyprázdněnost (= neschopnost cokoli podstatného sdělit). Říká-li Karla Erbová – „Hádám se se světem | a handrkuji s Bohem" (Erbová 2014a , s. 43) – věřím, že nejde o snadné a líbivé gesto, ale o prostor otevřený otázce: Proč? – tedy: O co se to hádáme, a handrkujeme? – o tu naši myšmi

prožranou skývu? Anebo o ten kousek místa na slunci, jež nám dovolí vrhat stín přesto, že už nám je pětapadesát či… A jenom stín?

Sbírkou *Fragmenty Fresky Mýty* (Erbová 2015) se Karla Erbová vrací k oblíbenému žánru lyrických dopisů – a také k zájmu o prolnutí velkých dějin s konkrétním lidským osudem: ve trojím podání, jímž sestupujeme stále hlouběji do minulosti (od Schweitzera přes Goyu a Dürera po *pozdní římské panegyriky*) a vlastně také stále zřetelněji, intenzivněji k naší přítomnosti: k nedostatku lidskosti a přebytku násilí, k nedostatečnosti umění tváří v tvář fanatismu nejrůznějšího zabarvení a motivace, k vytrácení umění a smyslu tam, kde se slovo stává prostředkem lži a předstírání (a snadné kariéry odvislé od množství či líbivosti slov, nikoli od jich nosnosti sémantické).

Cením si zejména takových míst, v nichž básnířka jakoby zapomíná tvořit a ponechává nahá a holá fakta našemu rozvažování: zdali je svedeme vztáhnout ku svému představovému světu a naplnit vlastním obsahem, vlastně jimi (jich symbolným potenciálem) vyplniti výpověď o tom, co se odehrává v nás a kolem nás:

> Jsou fetiše malé a velké
> K velkým zpravidla patří
> kus lidské lebeční kosti
> (Erbová 2015, s. 10)

Ani slovo navíc, žádné zbytečné okrašlování. Věcnost – v očekávání, že s ní a z ní svedeme vytvořiti spojnici, synekdochu.

Snad takováto torzovitost počítá také se čtenářovou cestou *ad fontes.* Tedy k látkovým zdrojům a historickým pracím. K poznání ne jen esteticky motivovanému. K jedné z možných realizací pokynu:

> Bloudit knihami básníků
> a nalézat v nich vlastní minulost
> (Erbová 2015, s. 40)

Naštěstí nás při takovém úsilí občerstvuje autorčin humor: tu arcimboldovsky bizarní (někdy snad až surreálně: „Bronzové rakve uloženy ve stěnách | jak ztvrdlé sendviče"; Erbová 2015, s. 47), tam demlovsky prostořeký. K oné bizarnosti dodejme toliko, že právě tak-

to vypadá kontrast mezi urozeností neurozeného ducha a plebejským chováním modré krve. Humor někdy převelice hořký po seschlé krvi obětí – dláždících schody k vítězství a trůnu. Obětí, na rozdíl od vůdců a panovníků, zhusta bezejmenných. Ale stalo se to přece tak dávno… Oč lépe umíme – v epoše racionalismu a humanismu – žíti. Oč lépe i – zabíjet?

Co bylo v posledním oddíle předchozí sbírky zvěcněno a odcizeno prostorovou i časovou vzdáleností, tedy ona *úzkost z bytí*, je v úvodu poslední z námi zkoumaných knih interiorizováno, palčivě přítomno v mysli a duši mluvčího básně:

> Noc v níž Ti píši ale nikdy ten dopis neodešlu
> Noc v níž se bojím ale nikdy ten strach nepřiznám
> (Erbová 2016, s. 7)

– a jde nikoli jen o temnou noc smyslů (jak ji zná karmelitánská mystika), ale stejně tak o noc samoty ve světě – právěže ve světě, který se nám vzdaluje způsobem i projevy existence. Tedy jde o „Noc v níž si zoufáme nad rozumem" (Erbová 2016, s. 8).

Po letech a po svém se tak Karla Erbová hlásí k varování českých křesťanských apokalyptiků před duchovní a mravní nedostatečností (jako to činil Zahradníček ve *Znamení moci*, Miloš Dvořák v *Symfonii XX. století* nebo Zdeněk Rotrekl v *Dějích*[3]); a jestliže po svém, tedy jednak z pozice autorky započínajícího se jedenadvacátého století, jednak Erbová nikdy pro množství neztrácí ze zřetele jedince s jeho malými dějinami a velkými bolestmi.

A když už jsem jich výše několik jmenoval, tedy znovu přede všemi vyvolám Zdeňka Rotrekla[4]: neboť u Erbové najdeme to, co kdysi u něj – tedy někdejší dějinné události odehrávající se tady a teď „na tom našem malém hřišti". A Jordán se stává nikoli dárcem novozákonní čisté, čerstvé křestní vody, ale hnijícím smradlavým rybníkem dole pod Táborem. Nad to však ještě ku G. Brunovi zvíme:

[3] Nesmíme ovšem v tomto směru zapomenout ani na *solitérního* Ivana Diviše.

[4] V dané sbírce však Erbovou s Rotreklem pojí také časté užití elipsy či aluze.

Třistatřicet tři let po jeho smrti
se narodí v Plzni děvčátko
Až dospěje napíše o něm báseň
(Erbová 2016, s. 39)

Nechci si hrát na moudrého, ale zdá se mi, že tohle je jedna z možností, jež stojí před námi bezmocnými: proti ztrátě paměti i svědomí, před pádem do propasti (stojíce „na příkrém břehu světa") stavíme zábradlí a vrháme kotvy ze slov. Slov marných, slov tichých, zdánlivě bezcenných.

Přiznávám, že se v cizí poezii rád zastavuji u zajímavých, mnohoznačně přesných pasážích – abych si nad nimi a možností jejich interpretace donekonečna špekuloval, abych tvořil:

Na stole hodinky po dědovi
které směl nosit jenom o vakacích
aby si zbytečně neobnosil čas.
(Erbová 2016, s. 19)

Co všechno to může znamenat? A jak se vztahuje ono *přítomné já* k někdejšímu nositeli hodinek? A já – někdejší i ten minulý – k času?

S intimitou textu se pročisťuje jeho metaforika: noblesně neefektní, snad až k nepatrnosti sloužící: „Kol mezí korálkují šípky" (Erbová 2016, s. 49). – A zase: když už se zdám ukolébán noblesou výrazu, hnedle mne probudí beatnický lament:

Ale dnes přidali ti na důchodu
opět čtyřicet kaček
Za to si můžeš dvakrát do měsíce
na hlavním nádraží zajít na WC!
(Erbová 2016, s. 51)

Aniž takové proměny poetiky působí jako vnější efekt, neústrojně.

Snad bude tím pravým termínem: sílící naléhavost. Vědomí souvislostí. To, že lidstvo bez paměti a duše bez soucitu hrozí opakováním někdejších hekatomb, že dnes a teď možná více než dříve k nám hovoří „popel knih z Pergamu | i Alexandrie" (Erbová 2016, s. 74); „popel šesti miliónů | lidských nedopsaných knih | z Osvětimi Treblinky Majdanku" (Erbová 2016, s. 75). Proti tomu můžeme postavit jedině své autentické bytí; vědomé si kořenů, směru i cíle; vědomé si chyb a vrásek, ale také úkolu:

Některé řádky však mají po straně ostrý vryp
po lidském nehtu
(Erbová 2016, s. 78)

Sepsáním tohoto jubilejního článku ovšem můj úkol nekončí. Ten totiž vůbec není podstatný. A tak se vracím zpět na jeho počátek: podstatným se stane tehdy, přivede-li někoho k četbě básní autorky sice jubilující, především ale stále píšící, stále tvůrčí.

Literatura

E r b o v á K., 2013, *Kdosi.* Plzeň: Nava.

E r b o v á K., 2014a, *Mrtvému zimník.* Ústí nad Labem: SVK.

E r b o v á K., 2014b, *Večery s koroptví.* Plzeň: Pro libris.

E r b o v á K., 2015, *Fragmenty Fresky Mýty.* Ústí nad Labem: SVK.

E r b o v á K., 2016, *Na příkrém břehu světa.* Tišnov: Sursum.

H a r á k I., 2013, *Básnířka Karla Erbová*. In: *Karla Erbová – výběrová bibliografie.* Plzeň: Knihovna města Plzně.

J i r á s e k B., 2008, *Dějiny literatury v západních Čechách (1890–2006).* Plzeň: NAVA.

N o v o t n ý V., 2005/2006, *Básnické a prozaické novinky V*. „Český jazyk a literatura" 56, č. 5, s. 239–240.

N o v o t n ý V., 2003, *Doslov*. In: K. Erbová, *Již nikdy nedovolím požáru.* Tišnov: Sursum, s. 43–45.

N o v o t n ý V., 2008, *Doslov*. In: K. Erbová, *Ulita*. Plzeň: Pro libris.

N o v o t n ý V., 2014, *Neodeslané, byť dopsané básnické epištoly*. In: K. Erbová, *Večery s koroptví.* Plzeň: Pro libris, s. 58.

N o v o t n ý V., 2002/2003, *Próza a poezie na začátku roku*. „Český jazyk a literatura" 53, č. 5, s. 237–238.